МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ"

Кафедра економіки і підприємництва

Екологічний менеджмент і аудит

Навчально-методичний комплекс дисципліни

Освітній ступінь: *магістр*
Галузь знань: 10 Природничі науки
Спеціальність : 101 Екологія
Освітня програма: Екологія та охорона навколишнього середовища
Статус курсу: *нормативна*

Ужгород – 2018

Екологічний менеджмент і аудит: навч.-метод. комплекс з навч. дисципліни для студентів 1-го курсу ОС «Магістр», спеціальності «101 Екологія», освітня програма «Екологія та охорона навколишнього середовища» / уклад.: М. В. Газуда. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. 40 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20692

Укладач:

Газуда Михайло Васильович – професор кафедри економіки і підприємництва, доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Рецензенти:

Шуліко А. О. – голова методичної комісії, кандидат економічних наук, доцент

Ярема В. І. – доктор економічних наук, професор кафедри господарського права ДВНЗ „УжНУ”

Відповідальний за випуск: завідувач кафедри економіки і підприємництва, д.е.н., професор, член-кор. НАН України **Мікловда В.П.**

Рекомендовано на засіданні кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «УжНУ», протокол № 1 від 29.08.2018

Затверджено на засіданні Вченої ради економічного факультету ДВНЗ «УжНУ», протокол № 1 від 21.09.2018 р.

© ДВНЗ „Ужгородський національний університет”, 2018

ЗМІСТ

1. Опис навчальної дисципліни…… 4
2. Вступ…….. 5
3. Навчально-тематичний план дисципліни…… 6
4. Тематика та плани лекцій за програмою змістових модулів…… 8
5. Тематика та плани семінарських занять …….. 14
6. Завдання для самостійної роботи …… 21
7. Зразки тестових завдань для проведення модульного контролю. 26
8. Перелік питань для підготовки до заліку …….. 36
9. Критерії оцінювання знань та підсумкового контролю……. 38
10. Рекомендована література до вивчення курсу..……. 40

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
„Екологічний менеджмент і аудит”

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td><td>заочна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Кількість кредитів:
денна форма – 3</td><td>Галузь знань:
10 Природничі науки</td><td colspan="2" rowspan="2">Нормативна дисципліна</td></tr>
<tr><td>Спеціальність:
101 Екологія</td></tr>
<tr><td>Модулів – 2</td><td rowspan="5">Освітня програма:
Екологія та охорона навколишнього середовища</td><td colspan="2">Рік підготовки:</td></tr>
<tr><td>Змістових модулів – 2</td><td>1-й</td><td></td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальна кількість годин:
денна форма – 90</td><td>2-й</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Тижневих годин для денної форми навчання:
аудиторних – 2

самостійної роботи студента – 54</td><td rowspan="8">Освітній ступінь :
магістр</td><td>18 год.</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td>18 год.</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Лабораторні</td></tr>
<tr><td>–</td><td>–</td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td>54 год.</td><td>-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Індивідуальні завдання: –</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид контролю: залік</td></tr>
</table>

Примітка.
Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:
для денної форми навчання – 36/54%

ВСТУП

Розвиток людського суспільства тісно пов'язаний з навколишнім природним середовищем, тому посилення антропогенного впливу на нього зумовлює необхідність окреслення перспективних цілей для збереження і відновлення територій, екологізації виробництва, раціонального природокористування, збереження довкілля. Забезпечення збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку як держави, так і її регіонів, а також функціонування їх господарського комплексу здійснюється на базі трьох складових: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб, а також підвищення життєвого рівня населення; раціональне й екологобезпечне господарювання та високоефективне використання природних ресурсів; підтримання сприятливих, з точки зору інтересів здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення та примноження якості довкілля і природно-ресурсного потенціалу в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь. При цьому, вирішення проблем природоохоронного характеру стосується багатьох країн і результативність цього процесу досягатиметься зусиллями і співпрацею державних адміністративних природоохоронних органів з науковими установами та широкою громадськістю, передусім громадськими екологічними організаціями. Особлива увага в європейських країнах приділяється проблемам управління у сфері охорони і збереження навколишнього середовища. Таким чином зумовлюється необхідність пошуку формування результативної моделі управління у сфері природокористування.

Зміст курсу «Екологічний менеджмент» передбачає ознайомлення студентів з предметом, змістом і методами екологічного менеджменту, науково-методичними підходами до формування системи екологічного управління, вивчення проблематики ліцензування та оподаткування у розрізі екологічного менеджменту, екологічного аудиту тощо.

Мета вивчення дисципліни – формування системи знань у сфері екологічного менеджменту, надання студентам теоретичних знань та практичних навичок з питань формування системи екологічного менеджменту, аудиту, екологічного ліцензування та оподаткування.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є загальні закономірності, принципи формування, функціонування та реалізації системи екологічного менеджменту у різних сферах і видах економічної діяльності.

Основними завданнями дисципліни є дослідження системи екологічного менеджменту та узагальнення найбільш ефективних принципів і засобів екологічного менеджменту, знання сучасних методичних прийомів та специфіки з метою досягнення професійних знань та вмінь, розвитку інтелектуальних здібностей студентів для роботи в умовах ринкових відносин.

По завершенню вивчення дисципліни студенти повинні:

- **знати**, основні поняття, категорії та практичний інструментарій предмету, методологію та специфіку екологічного менеджменту, основні засади екологічно ефективного виробництва, екологічного ліцензування, аудиту, оподаткування тощо.
- **вміти,** системно та виважено приймати управлінські рішення, що стосуються сфери екологічного менеджменту, здійснювати оцінку різних процесів екологічного менеджменту та аудиту, формувати власне бачення до удосконалення процесів екологічного менеджменту на різних рівнях;
- **мати навички:** пошуку основних способів, методів, форм і сфер екологічного менеджменту з метою окреслення пріоритетних завдань і функцій господарюючих суб’єктів та держави, в цілому, у побудові екологічно правильного та розумного ставлення до навколишнього природного середовища.

3. Навчально-тематичний план дисципліни «Екологічний менеджмент і аудит»

Тематичний план вивчення навчальної дисципліни студентами денної форми навчання представлено у табл. 1. Нормативний час вивчення навчальної дисципліни – 120 годин (4 кредити). Ця кількість годин розділяється між формами навчального процесу залежно від його режиму (форми навчання).

Як видно з тематичних планів навчальної дисципліни (табл. 1) основними формами її вивчення є: лекції; практичні заняття; самостійна робота.

На лекціях розглядаються теми або окремі їх питання, які є досить складними за змістом і потребують більш детального обґрунтування та акцентування.

Вивчення матеріалу дисципліни базується на навчальних посібниках, науково-практичних журналах, чинних законодавчих актах, нормативно-правових документах, електронному ресурсі.

Паралельно з лекціями проводяться аудиторні, практичні заняття, застосовуються активні методи навчання з новаційними підходами, проводиться індивідуальна робота із студентами, а також самостійна робота студентів.

Таблиця 1

Навчально-тематичний план курсу «Екологічний менеджмент і аудит»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1												
Тема 1. Науково-теоретичні засади екологічного менеджменту	12	2	2	-	-	8	12	2	-	-	-	10
Тема 2. Методологічні основи екологічного менеджменту	12	2	2	–	–	8	10	-	–	–	–	10
Тема 3. Управління у сфері навколишнього середовища	14	4	2	–	–	8	12	2	-	–	–	10
Тема 4. Формування системи екологічного менеджменту в Україні	12	2	2	-	-	8	12	-	2	-	-	10
Модульний контроль 1										-	-	
Разом за змістовним модулем	50	10	8	-	-	32	46	4	2	-	-	40
Усього годин	50	10	8	-	-	32	46	4	2	-	-	40
Змістовий модуль 2												
Тема 5. Основи екологічного аудиту	12	2	2	-	-	8	14	2	-	–	–	12
Тема 6. Ліцензування природоохоронної діяльності	10	2	2	–	–	6	10	-				10
Тема 7. Екологічна оцінка господарських рішень	12	2	2	-	-	8	16	2	2	–	–	12
Тема 8. Екологічне страхування в системі екологічного менеджменту	12	4	2	–	–	6	10	-				10
Тема 9. Державне управління у сфері природокористування	12	2	2	–	–	8	14	2				12
Тема 10. Екологічне оподаткування	12	2	2	–	–	8	10	-				10
Модульний контроль 2	-	-	-	–	–	-	-	–	–	–	–	-
Разом за змістовним модулем	70	14	12	–	–	44	74	6	2	–	–	66
Усього годин	*120*	*24*	*20*	–	–	76	120	10	4	–	–	106
ІНДЗ			–	–	-	–	–	–	–	–	–	–
Усього годин	***120***	***24***	***20***	**–**	**–**	**76**	**120**	**10**	**4**	**–**	**–**	**106**

4. Тематика та плани лекцій за програмою змістових модулів

ТЕМА 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Екологічний менеджмент як міждисциплінарна наука.
2. Сутність екологічного менеджменту, його функції та завдання.
3. Концептуальні засади та структура системи екологічного управління.

Класичне трактування поняття екологічного менеджменту. Взаємозв'язок екологічного менеджменту з іншими суспільними науками. Мета вивчення дисципліни «Екологічний менеджмент і аудит». Екологічний менеджмент, як екологічно обґрунтована система ринкового управління навколишнім середовищем. Підходи до трактування поняття «Екологічний менеджмент і аудит». Система екологічного менеджменту. Основні ознаки екологічного менеджменту. Об’єкти, суб’єкт та предмет екологічного менеджменту. Принципи формування концепції екологічного менеджменту. Функції екологічного менеджменту. Визначення основних завдань екологічного менеджменту. Основні засади системного екологічного менеджменту та екологічної політики. Управлінські рішення щодо екологічного управління в умовах сталого розвитку. Глобальна система екологічного управління. Основні сучасні інструменти екологічної політики.

ТЕМА 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту.
2. Екологічний менеджмент, як ключова домінанта сталого розвитку.
3. Концепція запровадження екологічного менеджменту в Україні.
4. Законодавчо-регулююча база екологічного менеджменту.

Системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень. Підсистеми, які входять до складу структури системи екологічного менеджменту. Цільова, забезпечуюча, функціональна та керуюча підсистеми в системі екологічного менеджменту. Методологія дослідження проблеми становлення і розвитку екологічного менеджменту в Україні. Екологічний менеджмент як ключова домінанта сталого розвитку. Основні цілі сталого розвитку та забезпечення їх реалізації. Показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру еколого-економічних тенденцій в країні. Дії, необхідні для налагодження ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту в Україні. Мета і завдання концепції екологічного менеджменту та аудиту. Законодавчо-правова основа системи екоменеджменту в Україні. Основні нормативно-правові акти України в сфері природокористування. Першочергові завдання у сфері екологічного законодавства. Напрями вдосконалення правових основ екологічного менеджменту.

ТЕМА 3. УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1. Формування системи управління навколишнім середовищем.
2. Вимоги до планування управління навколишнім середовищем.
3. Впровадження та функціонування екологічного менеджменту.

Система управління навколишнім середовищем, її призначення та мета. Система управління навколишнім середовищем, як циклічний процес. Можливості організації, зумовлені формуванням системи управління навколишнім середовищем. Документ з екологічної політики, як загальна настанова щодо впровадження і вдосконалення в організації системи управління навколишнім середовищем. Функції, відповідальність і повноваження в екологічному менеджменті. Передумови успішного впровадження системи екологічного менеджменту. Методика впровадження процедури реєстрації та документування, вимоги до документації у сфері екологічного менеджменту. Модель системи управління навколишнім середовищем.

ТЕМА 4. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

1. Міжнародний підхід до екологічного менеджменту.
2. Британський стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750.
3. Схема екологічного менеджменту й аудитування EMAS.
4. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту.
5. Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні.

Міжнародні та екологічні урядові і громадські організації. Основні напрями діяльності у сфері екологічного управління, визначені міжнародними угодами. Потреба врахування системних зв’язків між навколишнім природним середовищем і економічним розвитком. Історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS. Британський стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750. Стадії розробки і впровадження системи екологічного менеджменту згідно стандарту BS 7750. Схема екологічного менеджменту й аудиювання EMAS. Цикл системи екологічного менеджменту відповідно до вимог EMAS. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту на підприємствах і в компаніях ISO 14000, її значення. Система екологічного менеджменту, як основний предмет ISO 14000. Зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на організаційному, національному та міжнародному рівнях. Перспективи впровадження екологічного менеджменту в Україні та потреба трансформації управління природоохоронною діяльністю. Участь екологічного менеджменту в моделях ринкових трансформацій в Україні. Функції екологічного менеджменту, необхідні до виконання в Україні.

ТЕМА 5. ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

1. Основні поняття та типи екологічного аудиту.
2. Завдання, ролі та розподіл відповідальності під час здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем.
3. Порядок здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем.
4. Впровадження екологічного аудиту в Україні.

Екологічний аудит, як ринковий механізм природокористування. Поняття екологічного аудиту. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері екологічного аудиту в Україні. Відмінності між екологічною інспекцією, експертизою та аудитом. Об'єкти, суб'єкти, замовники екологічного аудиту. Типи екологічного аудиту. Основні завданням екологічного аудиту. Завдання, ролі та розподіл відповідальності під час здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем. Принципи здійснення екологічного аудиту. Склад аудиторської групи. Вимоги до розробки процесу екологічного аудиту. Відповідальність та діяльність замовника, аудитора. Сфера поширення аудиту залежно від охоплення та межі аудиту. План та ресурси аудиту. Робочі документи, що вимагаються для спрощення досліджень аудиту. Аудиторський звіт та завершення аудиту. Впровадження екологічного аудиту в Україні. Проблема розвитку та здійснення екологічного аудиту в Україні. Закон України «Про екологічний аудит». Проблематика дотримання достовірності, законності, комплексності екологічного аудиту. Основні види послуг екологічного аудиту в Україні. Специфіка та особливості екологічного аудиту, залежно від галузі діяльності контрольованого підприємства. Потреба врахування екологічних аспектів при перевірці фінансової звітності для підвищення ефективності роботи вітчизняних аудиторів. Запровадження екологічного аудиту в Україні.

ТЕМА 6. ЛІЦЕНЗУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Загальні положення про систему ліцензування.
2. Законодавчі підоснови екологічного ліцензування.
3. Регламент отримання екологічних ліцензій.

Ліцензування, як ефективний засіб регулювання природокористування. Поняття ліцензії та ліцензування. Обумовлення необхідності ліцензування природоохоронної діяльності. Встановлення екологічних вимог та обмежень у екологічному ліцензуванні. Зміст ліцензії на право користування природними ресурсами. Законодавче підґрунтя екологічного ліцензування. Основні види ліцензування й їх правова основа. Питання ліцензування природоохоронної діяльності, які регулюються Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Регламент отримання екологічних ліцензій. Документація, необхідна для отримання ліцензій на здійснення діяльності у сфері поводження з небезпечними відходами.

ТЕМА 7. ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ

1. Загальні положення про екологічну оцінку певного виду діяльності.
2. Принципи та порядок проведення екологічної оцінки.
3. Врахування результатів екологічної оцінки при прийнятті рішень.

Системи екологічної оцінки. Екологічна оцінка, як процес систематичного аналізу й оцінки екологічних наслідків певної діяльності. Характеристики екологічної оцінки. Складові процесу екологічної оцінки. Принципи превентивності, комплексності і демократичності в екологічному оцінюванні. Відмінність екологічного оцінювання від стандартизації. Напрями розгляду впливу екологічної оцінки. Порядок проведення екологічної оцінки. Ухвалення рішення про необхідність екологічного оцінювання. Спеціалізовані органи екологічного оцінювання. Прогноз, аналіз і оцінка значимості очікуваних впливів на навколишнє середовище, як основна стадія процесу екологічної оцінки. Розробка заходів щодо пом'якшення екологічних впливів. Складання підсумкового документу екологічної оцінки (ОВНС). Основна мета екологічної оцінки, розгляд альтернатив. Структура процесу екологічної оцінки проектів.

ТЕМА 8. ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Основні поняття екологічного страхування. Об’єкт, суб’єкт та завдання екологічного страхування.
2. Умови укладання угоди про екологічне страхування.
3. Світовий досвід запровадження екологічного страхування.
4. Існуюча законодавчо-нормативна база екологічного страхування в Україні.

Закон України «Про екологічне страхування». Підґрунтя законодавства у сфері екологічного страхування України. Метою екологічного страхування. Екологічне страхування, як страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій за шкоду, заподіяну інтересам третіх осіб. Добровільне та обов’язкове екологічне страхування. Об’єкт та суб’єкт екологічного страхування. Трактування поняття страхової діяльності у сфері екологічного страхування. Договір страхування, його структура. Поняття страхового ризику, випадку, суми, тарифу та відшкодування. Умови угоди про екологічне страхування. Світовий досвід запровадження екологічного страхування. Види екологічного страхування, передові у світовій практиці. Передумови для становлення інституту екологічного страхування в Україні. Проект спеціального закону «Про екологічне страхування».

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1. Принципи раціонального природокористування і управління природно-господарською збалансованістю.
2. Форми і методи управління природокористуванням.
3. Оцінка природних ресурсів та завдання управління природокористуванням.

Принципи раціонального природокористування і управління природно-господарською збалансованістю. Природні ресурси, як об'єкт управління. Природокористування, як взаємовідносини продуктивних сил суспільства і природного потенціалу його існування. Основні принципи і вимоги до раціонального природокористування. Поняття інерційності навколишнього середовища. Базові принципи раціонального природокористування (принципи стадійності, територіальної диференціації, та оптимальності). Природно-господарська збалансованість у регіоні. Форми і методи управління природокористуванням. Екологічна стандартизація, нормування, дозволи на використання та еколого-економічний контроль, як основні форми управління природними ресурсами. Адміністративні, економічні та правові методи управління природними ресурсами. Оцінка природних ресурсів та завдання управління природокористуванням. Вичерпні та відтворювальні природні ресурси. Оцінка природних ресурсів, як необхідна умова прийняття управлінських рішень до розміщення та розвитку продуктивних сил на території. Головні завдання управління природокористуванням у регіоні.

ТЕМА 10. ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ

1. Сутність екологічного оподаткування.
2. Удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні.
3. Фінансові важелі та стимули природоохоронної діяльності.

Сутність екологічного оподаткування. Екологічний податок, як головний фінансово-економічний важіль регулювання використання природних ресурсів. Світовий досвід зі створення єдиної системи оподаткування і платежів. Сутність та специфіка екологічних податків. Податки на екологонебезпечну продукцію. Економічна сутність збору за забруднення. Значення прати за забруднення у системі регулювання суспільних відносин. Удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні. Механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища, як основний важіль удосконалення

екологічного оподаткування. Екологічне оподаткування, передбачене Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Інструкція про порядок нарахування і сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища. Об'єкти нарахування збору екологічного податку. Фінансові важелі та стимули природоохоронної діяльності. Платежі за користування природними ресурсами та збір за забруднення навколишнього середовища, як найважливіші складові економічного механізму природокористування. Прояви відсутності зацікавленості підприємств у природоохоронній діяльності. Потреба та доцільність змін порядку стягнення екологічного податку. Адміністративні та економічні методи управління природокористуванням. Лімітування природокористування, як дієвий елемент механізму охорони навколишнього природного середовища. Розвиток методів заохочення і встановлення відносин співробітництва і взаємодопомоги між виробниками і регіональними структурами у галузі екологічного оподаткування.

5. Тематика та плани семінарських занять

Тема 1.
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Екологічний менеджмент як міждисциплінарна наука.
2. Сутність екологічного менеджменту, його функції та завдання.
3. Концептуальні засади та структура системи екологічного управління.

Перелік питань для дискусії:

1. *Охарактеризуйте міждисциплінарні зв'язки екологічного менеджменту.*
2. *Поняття екологічного менеджменту та його актуальність на даному етапі розвитку економіки.*
3. *Функції та завдання екологічного менеджменту.*
4. *Охарактеризуйте основні засади системи екологічного менеджменту.*

Література:

1. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник /В.Р. Семенов, О.Л. Міхайлюк, Т.П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*
2. *Екологічне управління /В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський, В. М. Навроцький, В. В. Гетьман. Київ: "Либідь", 2004. 432 с.*
3. *Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент: Підручник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 432 с.*

Тема 2.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту.
2. Екологічний менеджмент як ключова домінанта сталого розвитку.
3. Концепція запровадження екологічного менеджменту в Україні.
4. Законодавчо-регулююча база екологічного менеджменту.

Перелік питань для дискусії:

1. *Які підсистеми входять до складу структури екологічного менеджменту.*
2. *Опишіть методологію дослідження проблеми становлення і розвитку екологічного менеджменту в Україні.*
3. *Яким є місце екологічного менеджменту згідно концепції сталого розвитку.*
4. *Дії, необхідні для налагодження ефективної системи екологічного менеджменту та аудиту в Україні.*
5. *Опишіть першочергові завдання в сфері екологічного законодавства в Україні.*

Література:

1. *Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навч. посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.*
2. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с.*
3. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В. Р. Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т. П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*
4. *Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.*

Тема 3.
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1. Формування системи управління навколишнім середовищем.
2. Вимоги до планування управління навколишнім середовищем.
3. Впровадження та функціонування екологічного менеджменту

Перелік питань для дискусії:

1. *Якою, на Вашу думку,є основна мета системи управління навколишнім середовищем.*
2. *Характеристика економічних, політичних, науково-технічних та технологічних цілей регіонального управління.*
3. *Опишіть функції, відповідальність і повноваження в екологічному менеджменті.*
4. *Які особливі передумови успішного впровадження системи екологічного менеджменту Вам відомі.*

Література:

1. *Василенко В.А. Теорія і практика розробки управлінських рішень: Навч. посібник.- К.: ЦУЛ, 2002. 420с.*
2. *Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.*
3. *Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит: Навч. посібник. (в ІІ частинах). Херсон, 2012. 421 с.*
4. *Завадський Й.С. Менеджмент. Т1, 2. К.: Видавництво Європейського Університету. 2001. 542с.*

Тема 4.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

1. *Міжнародний підхід до екологічного менеджменту.*
2. *Британський стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750.*
3. *Схема екологічного менеджменту й аудитування EMAS.*
4. *Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту.*
5. *Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні.*

Перелік питань для дискусії:

1. *Які міжнародні екологічні урядові і громадські організації Вам відомі.*
2. *Що таке Британський стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750.*
3. *Стадії розробки і впровадження системи екологічного менеджменту згідно стандарту BS 775*
4. *Охарактеризуйте цикл системи екологічного менеджменту відповідно до вимог EMAS.*
5. *Якими Ви бачите перспективи впровадження екологічного менеджменту в Україні.*
6. *Які з функцій екологічного менеджменту, терміново необхідні до виконання в Україні.*

Література:

1. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: В-во «Геопринт», 2000. – 409 с.*
2. *ДСТУ ISO – 14001 – 97 «Система управління довкіллям. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення». – К.: Держстандарт України, 1997.*
3. *ДСТУ ISO – 14004 – 97 «Система управління довкіллям. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування». – К.: Держстандарт України, 1997.*
4. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В. Р. Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*
5. *Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (за станом на 10 лютого 2005 р.): офіційне видання. - К.: Парламентське видавництво, 2003. 52 с.*

Тема 5.
ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

1. Основні поняття та типи екологічного аудиту.
2. Завдання, ролі та розподіл відповідальності під час здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем
3. Порядок здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем.
4. Впровадження екологічного аудиту в Україні.

Перелік питань для дискусії:

1. *Екологічний аудит, як ринковий механізм природокористування.*
2. *Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері екологічного аудиту в Україні.*
3. *Поясніть відмінності між екологічною інспекцією, експертизою та аудитом.*
4. *Опишіть основні завдання екологічного аудиту.*
5. *Опишіть процес екологічного аудиту.*
6. *Які основні види послуг екологічного аудиту в Україні Ви знаєте.*

Література:

1. *Екологічний аудит: теорія та практика /За ред. Т.П. Галушкіної. Одеса: ТОВ «ІНВАЦ», 2008. 47 с.*
2. *Екологічне підприємництво: Навчальний посібник/ Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. та ін. К.: Мета, 2001. 197 с.*
3. *Екологічний аудит: Підручник/ В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький. К.: Вища шк., 2000. 344 с.*
4. *Екологічний аудит: Посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту / Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. та ін. К.: Символ-Т, 1997. 219 с.*
5. *Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (за станом на 10 лютого 2005 р.): офіційне видання. - К.: Парламентське видавництво, 2003. 52 с.*
6. *Закон України "Про екологічний аудит ": офіційне видання. К.: Парламентське видавництво, 2005. 28 с.*

Тема 6.
ЛІЦЕНЗУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Загальні положення про систему ліцензування
2. Законодавчі підоснови екологічного ліцензування
3. Регламент отримання екологічних ліцензій

Перелік питань для дискусії:

1. *Обґрунтуйте або спростуйте роль ліцензування, як ефективного засобу регулювання природокористування.*
2. *Охарактеризуйте встановлення екологічних вимог та обмежень у екологічному ліцензуванні.*
3. *Поясніть зміст отримання ліцензії на право користування природними ресурсами.*

4. *Які питання ліцензування природоохороннох діяльності регулюються Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».*
5. *Опишіть регламент отримання екологічних ліцензій.*

Література:

1. *Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навч. посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.*
2. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с.*
3. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник/В. Р. Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*
4. *Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.*

Тема 7.
ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ГОСПОДАРСЬКИХ РІШЕНЬ

1. Загальні положення про екологічну оцінка намічуваної діяльності
2. Принципи та порядок проведення екологічної оцінки
3. Врахування результатів екологічної оцінки при прийнятті рішень

Перелік питань для дискусії:

1. *Охарактеризуйте систему здійснення екологічної оцінки.*
2. *Сутність та роль екологічної оцінки.*
3. *Засоби управління, спрямовані на досягнення цілей і завдань міста.*
4. *Що таке спеціалізовані органи екологічного оцінювання.*
5. *Якою є основна мета екологічної оцінки.*

Література:

1. *Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит: Навчальний посібник. (в ІІ частинах). Херсон, 2012. 421 с.*
2. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с.*
3. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник/В.Р. Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*

Тема 8.
ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1. Основні поняття екологічного страхування. Об’єкт, суб’єкт та завдання екологічного страхування
2. Умови укладання угоди про екологічне страхування
3. Світовий досвід запровадження екологічного страхування
4. Існуюча законодавчо-нормативна база екологічного страхування в Україні

Перелік питань для дискусії:

1. *Дайте визначення терміну «екологічне страхування».*
2. *На чому базується законодавство у сфері екологічного страхування?*
3. *Якими законодавчо-нормативними документами регулюється діяльність у сфері екологічного страхування?*
4. *Що є метою екологічного страхування?*
5. *Які форми екологічного страхування існують?*
6. *Що таке страховий ризик?*

Література:

1. *Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.*
2. *Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник /За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. Суми: ВТД»Університетська книга», 2005. 654с.*
3. *Пахомова Н.В., Рихтер К.К. Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. СПБ.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. С.52-60.*

Тема 9.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1. Принципи раціонального природокористування і управління природно-господарською збалансованістю.
2. Форми і методи управління природокористуванням.
3. Оцінка природних ресурсів та завдання управління природокористуванням.

Перелік питань для дискусії:

1. *Принципи раціонального природокористування.*
2. *Охарактеризуйте природні ресурси, як об'єкт управління.*
3. *Що таке інерційність навколишнього середовища?*
4. *Які форми і методи управління природокористуванням пропонує сучасна економічна наука.*
5. *Оцінка природних ресурсів для прийняття управлінських рішень.*
6. *Оцінка природних ресурсів та завдання управління природокористуванням*

Література:

1. *Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.*
2. *Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с.*
3. *Екологічний менеджмент: навчальний посібник /В.Р. Семенов, О.Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.*
4. *Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.*

Тема 10.
ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ

1. Сутність екологічного оподаткування
2. Удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні
3. Фінансові важелі та стимули природоохоронної діяльності

Перелік питань для дискусії:

1. *Поясність сутність екологічного оподаткування.*
2. *Що таке екологічний податок?*
3. *Сутність та специфіка екологічних податків.*
4. *Економічна сутність збору за забруднення.*
5. *Поясніть механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища.*
6. *Ваше бачення перспектив розвитку та удосконалення екологічного оподаткування.*

Література:

1. *Базилевич, Д. Вальтер, В. Хартманн, Купалова Г. та ін. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. К.: Знання, 2010. 518 с.*
2. *Бобровський А.Л. Екологічний менеджмент: підручник / А.Л.Бобровський. Суми: Унів. кн., 2009. 586 с.*
3. *Екологічний менеджмент: Навчальний посібник /За ред. В.Ф. Семенова, О.Л.Михайлюк. К.: Знання, 2006. 366 с.*

6. Завдання для самостійної роботи

Самостійна робота є невід'ємною частиною навчального процесу і основою пізнавальної діяльності студента. Метою методичних вказівок є конкретизація самостійної роботи студента для всебічного підвищення рівня знань, раціоналізації процесів підготовки, виконання і захисту самостійної роботи, єдності навчальної та науково-дослідної роботи.

Освоєння курсу відповідно до програми передбачає самостійне опрацювання студентом літературних джерел, вивчення теоретичних питань тем, виконання практичних завдань.

Навчальні завдання за кожною темою містять перелік питань, літературних джерел і практичних завдань.

Викладач курсу спрямовує і контролює самостійну роботу студента, встановлює час консультацій та термін виконання самостійної роботи за кожною темою курсу.

Змістом самостійної роботи студентів є вивчення теоретичних питань, підготовка до семінарських занять.

Контроль за самостійною роботою студентів здійснюється на практичних і семінарських заняттях у формі поточного контролю та перевірки якості виконання домашніх завдань.

Перелік запитань і завдань, що виносяться на самостійне опрацювання студентами:

№ п/п	Тематика модулів та зміст самостійної роботи	Кіль-кість год. денна/ заочна	Рекомендована література
1	2	3	4
1	**Науково-теоретичні засади екологічного менеджменту** - Обґрунтуйте міждисциплінарність екологічного менеджменту. - Сутність екологічного менеджменту - Завдання екологічного менеджменту - Поясність Ваше бачення функцій екологічного менеджменту. - Якими, на Вашу думку, повинні бути управлінські рішення щодо екологічного управління в умовах сталого розвитку.	**6**	1. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В.Р.Семенов, О. Л. Михайлюк, Т.П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004.407 с. 2. Екологічне управління / В.Я.Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г.О.Білявський, В. М.Навроцький, В.В. Гетьман. Київ: "Либідь", 2004. 432 с. 3. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент: Підручник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 432 с.
2.	**Методологічні основи екологічного менеджменту** - Яка структура екологічного менеджменту з точки зору системного підходу? - Визначте основні об'єкти досліджень в екологічному менеджменті? - Що таке предмет досліджень в екологічному менеджменті? - Яке значення екологічного менеджменту в умовах ринкових трансформацій в Україні. - Дайте визначення терміну «сталий розвиток». - Мета розробки Концепції еколо-гічного менеджменту та аудиту.	**10**	1. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с. 2. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с. 3. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В.Р.Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навча-льної літератури, 2004. 407с. 4. Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.
3.	**Управління у сфері навколишнього середовища** - Що таке система управління навколишнім середовищем. - Проаналізуйте систему управління навколишнім середовищем з точки зору циклічного процесу. - Яка сутність та роль Документу з екологічної політики в системі управління навколишнім середовищем. Модель системи управління навколишнім середовищем. - Документування у сфері екологічного менеджменту.	**8**	1. Василенко В.А. Теорія і практика розробки управлінських рішень: Навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2002. 420с. 2. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навч. посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с. 3. Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит Навч. посібник. (в II частинах) Херсон, 2012. 421 с. 4. Завадський Й.С. Менеджмент. Т1. 2. К.: Видавництво Європейського Університету. 2001. 542с.

1	2	3	4
4.	**Формування системи екологічного менеджменту в Україні** - Визначте основні напрями діяльності міжнародних екологічних організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища? - Який міжнародний стандарт став початковим етапом розвитку екологічного менеджменту в світі? - В якому році був введений британський стандарт BS 7750? - Якими міжнародними та українськими стандартами запроваджується екологічний менеджмент на підприємстві? - Які перспективи запровадження екологічного менеджменту на підприємствах України? - Що таке «екологізація економіки»?	**8**	1. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с. 2. Екологічний менеджмент: навч. посібник /В. Р. Семенов, О.Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 407 с. 3. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (за станом на 10 лютого 2005 р.): офіційне видання. К.: Парламентське видавництво, 2003. 52 с.
5.	**Основи екологічного аудиту** - Що таке екологічний аудит? - Що є об'єктом екологічного аудиту? - Хто виступає суб'єктами екологічного аудиту? - Хто є замовником та виконавцем екологічного аудиту? - Яка мета екологічного аудиту?	**8**	1. Екологічний аудит: теорія та практика /За ред. Т.П. Галушкіної. Одеса: ТОВ «ІНВАЦ», 2008. 47 с. 2. Екологічний аудит: Підручник/ В.Я. Шевчук, Ю.М.Саталкін, В.М. Навроцький. К.: Вища шк., 2000. – 344 с. 3. Екологічний аудит: Посібник з екологічного менеджменту і екологічного аудиту/Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. та ін., К.: Символ-Т, 1997. 219 с.
6.	**Ліцензування природоохоронної діяльності** - Розкрийте сутність понять «ліцензія» та «ліцензування». - Охарактеризуйте загальні положення системи ліцензування - Обумовлення необхідності ліцензування природоохоронної діяльності. - Розкрийте зміст ліцензії на право користування природними ресурсами. - Охарактеризуйте регламент отримання екологічних ліцензій	**8**	1. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с. 2. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с. 3. Екологічний менеджмент: навч. посібник / В.Р.Семенов, О.Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с. 4. Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.

1	2	3	4
7.	**Екологічна оцінка господарських рішень** - Які системи екологічної оцінки Вам відомі? - Розкрийте сутність екологічної оцінки, як процес систематичного аналізу й оцінки екологічних наслідків певної діяльності. - Опишіть складові елементи процесу екологічної оцінки. - Принципи превентивності, комплексності і демократичності в екологічному оцінюванні. - Розкрийте передумови ухвалення рішення про необхідність екологічного оцінювання. - Якою, на Вашу думку, є основна мета екологічної оцінки?	**6**	1. Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит: Навчальний посібник. (в II частинах). Херсон, 2012. 421 с. 2. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с. 3. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В.Р.Семенов, О.Л. Міхайлюк, Т.П.Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.
8.	**Екологічне страхування в системі екологічного менеджменту** - На чому базується законодавство у сфері екологічного страхування? - Якими законодавчо-нормативними документами регулюється діяльність у сфері екологічного страхування? - Що є метою екологічного страхування? - Які форми екологічного страхування існують? - Що є об'єктом екологічного страхування? - Які види екологічного страхування існують в міжнародній практиці?	**6**	1. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с. 2. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник /За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. Суми: ВТД» Університетська книга», 2005. 654с. 3. Пахомова Н.В., Рихтер К.К. Экономика природопользования и экологический менеджмент: Учебник для вузов. СПБ.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. С.52-60.
9.	**Державне управління у сфері природокористування** - Що покладено в основу принципу раціонального природокористування і управління природно-господарською збалансованістю. - Охарактеризуйте природні ресурси, як об'єкт управління. - Основні принципи і вимоги до раціонального природокористування. - Форми і методи управління природокористуванням. - Адміністративні, економічні та правові методи управління природними ресурсами.	**6**	1. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с. 2. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В.Р.Семенов, О. Л. Міхайлюк, Т.П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с. 3. Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.

1	2	3	4
10.	**Екологічне оподаткування** - У чому полягає сутність екологічного оподаткування. - Охарактеризуйте світовий досвід зі створення єдиної системи оподаткування і платежів. - Поясніть сутність та специфіка екологічних податків. - Пропозиції щодо удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні.	**6**	1. Базилевич, Д. Вальтер, В.Хартманн, Купалова Г. та ін. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. К.: Знання, 2010. – 518 с. 2. Бобровський А.Л. Екологічний менеджмент: підручник / А.Л.Бобровський. Суми: Унів. кн., 2009. 586 с. 3. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник / За ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. К.: Знання, 2006. 366 с.
	Всього годин:	**72**	

7. Зразки тестових завдань для проведення модульного контролю.

1. Управління в широкому значенні – це:

а) процес встановлення завдань для організації, визначення найкращого шляху їх використання

б) послідовність дій менеджера;

в) конкретний кінцевий стан або очікуваний результат організації;

г) цілеспрямований вплив на об‘єкт з метою змінити його стан або підтримати в поточному стані.

2. Термін "менеджмент" застосовується до управління:

а) живою і неживою природою;

б) технологічними процесами;

в) соціально-економічними процесами на рівні підприємства, яке функціонує в умовах ринку;

г) правильні відповіді а і в.

3. Чи відрізняються категорії «управління» і «менеджмент»?

а) так, кардинально відрізняються і є протилежними за значенням;

б) ні, вони тотожні;

в) управління – це складова менеджменту;

г) менеджмент – це складова управління.

4. Основні функції менеджменту
а) планування, контроль, облік і аудит, аналіз;
б) планування, організація, мотивація, контроль;
в) організація, мотивація, управління персоналом;
г) організація, мотивація, контроль, координація.

5. Процес і результат ініціативної діяльності економічних суб'єктів, спрямований на послідовне досягнення їхніх власних екологічних цілей і завдань, розроблених на основі самостійно прийнятої екологічної політики, - це:
а) Екологічна політика;
б) Екологічне управління;
в) Екологічний менеджмент;
г) Екологічна економіка.

6. Система цілеспрямованих дій держави та окремих суб‘єктів господарювання щодо забезпечення екологічної безпеки суспільства – це:
а) Екологічна політика;
б) Екологічне управління;
в) Екологічний менеджмент;
г) Екологічна економіка.

7. Сукупність основних принципів, зобов'язань і намірів діяльності у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів, - це:
а) Екологічний менеджмент;
б) Екологія;
в) Екологічна економіка;
г) Екологічна політика.

8. Правила, відповідно до яких формується, функціонує і розвивається система екологічного менеджменту (ЕМ) у цілому, - це:
а) Методи ЕМ;
б) Функції ЕМ;
в) Принципи ЕМ.

9. Екологічні аспекти – це:
а) конкретні прийоми та способи здійснення управлінського впливу на природоохоронну сферу;
б) правила, відповідно до яких формується, функціонує і розвивається система екологічного менеджменту у цілому;
в) елементи діяльності організації, її продукції або послуг, які можуть взаємодіяти з навколишнім середовищем.

10. Екологічний моніторинг, екологічні стандарти та нормативи, екологічна сертифікація, маркування, екологічна експертиза відносяться до:
а) Адміністративно-контрольних;
б) Економічних;
в) Соціально-психологічних;
г) Нормативно-стимулюючих інструментів екологічного управління.

11. Відповідно до *менеджеріальної теорії* фірми, впровадження системи КЕМ на підприємстві є результатом:
а) Законодавчо встановлених вимог уряду;
б) Свідомого обговорюваного узгодження інтересів інвесторів, власників, урядових організацій та місцевої громади;
в) рішення топ-менеджерів про введення досить дорогих і не обіцяючих швидкої ринкової віддачі; систем КЕМ, відповідних міжнародним стандартам ISO 14000 або EM AS;
г) правильні відповіді б та в.

12. Теорія стейк-холдерів розглядає фірму як:
а) спеціальний сервісний менеджмент для деякого прошарку із сукупності всіх груп зацікавлених сторін;
б) мережу її внутрішніх і зовнішніх взаємин з окремими індивідами або їх групами, при акценті на необхідності узгодження їх інтересів;
в) організацію, сфокусовану на внутрішній структурі фірми, включаючи взаємини між різними менеджерами, які реально керуються принципом обмеженої раціональності.

13. Акцентування уваги на екологічній відповідальності підприємців і менеджерів, трактованій з позиції забезпечення умов для довгострокового функціонування бізнесу та задоволення потреб суспільства, характерне для:
а) Антропоцентричної;
б) Фінансово-економічної;
в) Біосферної парадигми КЕМ;
г) Теорії еволюційного перфекціонізму

14. Умовою членства в ЄС є узгодження кожною країною-кандидатом свого національного законодавства та практики адміністративної діяльності з екологічним правовим набутком ЄС, що містить:
а) 45 законодавчих документів;
б) 145 законодавчих документів;
в) 250 законодавчих документів.

15. «Забруднювач платить», запобігання забрудненню, не погіршення існуючого рівня якості довкілля, блокування (недопущення експорту) забруднення і контроль в місцях його виникнення (за принципом «кінця труби»), - це:
а) Основні стратегії впровадження екологічного менеджменту;
б) Основні принципи екологічної відповідальності;
в) Основні методи екологічного управління.

16. Історія розробки стандартів екологічного менеджменту починається з:
а) Створення ООН в 1946 р.;
б) Прийняття Британського стандарту BS 5750 на системи управління якістю в 1979 р.;
в) Конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 р.;
г) Погодження і публікації вимог до EMAS в 1993р.

17. Інвентаризація споживання; Інвентаризація всіх вироблених фірмою продуктів; Інвентаризація всіх викидів та розміщених відходів необхідна у відповідності з вимогами:
а) BS 7750;
б) EMAS;
в) ISO14000.

18. EMAS є:
а) Законодавчим нормативним документом, обов‘язковим для виконання;
б) Нормативним документом, що є обов‘язковим для країн Євросоюзу рекомендаційним – для інших країн;
в) добровільною директивою з управління та аудиту впливу на навколишнє середовище для компаній в межах Європейського Союзу.

19. Стандарти ISO14000 призначені для:

а) забезпечення організацій елементами ефективної системи управління навколишнім середовищем, які можуть бути об'єднані з іншими елементами адміністративного управління;

б) Використання з метою створення нетарифних бар'єрів в торгівлі;

в) Для посилення або зміни зобов'язань організації, що накладаються на неї законодавством.

20. Стандарти ISO 14000:

а) Як і інші міжнародні закони, мають пріоритет перед національним законодавством;

б) Встановлюють міжнародні нормативи на викиди забруднюючих речовин;

в) не заміняють законодавчих вимог і не втручаються у сферу дії національних нормативів, а доповнюють їх.

21. Стандарти ISO 14000:

а) Розробляються для кожної країни національним комітетом з врахуванням загальних настанов;

б) Суттєво видозмінюються в процесі адаптації до умов кожної країни;

в) Приймаються урядами держав методом «зміни обкладинки».

22. Екологічна експертиза здійснюється:

а) До початку реалізації проекту (на стадії проектування);

б) Під час реалізації проектів;

в) Після завершення реалізації проекту;

г) Під час та після завершення проекту.

23. Екологічний аудит здійснюється:

а) До початку реалізації проекту (на стадії проектування);

б) Під час реалізації проекту;

в) Після завершення реалізації проекту;

г) Під час та після завершення проекту.

24. Обов'язковий екологічний аудит здійснюється:

а) За замовленням зацікавлених державних органів для об'єктів або видів діяльності, що представляють підвищену екологічну небезпеку;

б) За ініціативою керівництва об'єкту аудиту або за узгодженням з ним, якщо Замовником аудиту виступає третя зацікавлена сторона (клієнт, фінансова установа, або ін.);

в) На вимогу будь-якої людини – клієнта даної фірми;

г) Тільки за рішенням суду.

25. У випадку банкрутства підприємства; його передачі або придбання в державну власність чи в довгострокову оренду; екологічного страхування об'єктів проводиться
а) Обов‘язковий;
б) Добровільний;
в) Будь-який екологічний аудит.

26. Експертизою чого є екологічна експертиза:
а) Експертизою суб‘єктів господарювання (фізичних чи юридичних осіб);
б) Експертизою об‘єктів господарювання (заводів, підприємств чи технологічних ліній);
в) експертизою конкретної документації (техніко-економічного обґрунтування на будівництво якого-небудь заводу, проекту міжнародної угоди або обґрунтування заяви про видачу ліцензії).

27. Екологічна експертиза спрямована на:
а) запобігання екологічного збитку;
б) Ліквідацію наслідків завданого збитку;
в) Обидві відповіді правильні.

28. В Україні здійснюються такі форми екологічної експертизи:
а) Юридична, економічна та соціальна;
б) Державна та громадська;
в) Повна та вибіркова.

29. Позитивний висновок державної екологічної експертизи є дійсним:
а) На весь період функціонування проекту;
б) Протягом 1 року від дня його видачі;
в) протягом трьох років від дня його видачі.

30. Виберіть із вказаного типи корпоративного екологічного менеджменту:
а) Проблемно-орієнтовані;
б) Менеджмент-орінтовані;
в) Соціально-орієнтовані;
г) Всі відповіді правильні;
д) Жодна з відповідей не правильна.

31. Модель чистого виробництва орієнтована на:
а) використання і трансформацію матеріальних ресурсів та екологічні наслідки виробничого процесу;
б) попередження забруднення довкілля за рахунок використання інноваційних виробничих процесів, продуктів та послуг;
в) проблеми, що виникають між фірмою та споживачами на різних етапах життєвого циклу

32. Соціально-орієнтовані типи КЕМ не включають системи:
а) засновані на теорії стейк-холдерів;
б) засновані на теорії сервісної фірми;
в) глобалізовані;
г) тіньові системи КЕМ.

33. Екологічний менеджмент, побудований на основі лінійної організаційної структури, передбачає:
а) розширення обов‘язків усіх штатних одиниць;
б) створення екологічних підрозділів на всіх рівнях ієрархії управління;
в) введення посади консультанта (радника) директора з питань екології.

34. Екологічний менеджмент, побудований на основі лінійно-штабної організаційної структури, передбачає:
а) розширення обов‘язків усіх штатних одиниць;
б) створення екологічних підрозділів на всіх рівнях ієрархії управління;
в) введення посади консультанта (радника) директора з питань екології.

35. Кадрові проблеми ЕМ вирішуються переважно шляхом створення нових робочих місць (або спеціального екологічного підрозділу), залучення додаткового персоналу, залучення фахівців зі сторони, на підприємствах, що запроваджують:
а) адитивний підхід до КЕМ;
б) інтегрований підхід до КЕМ;
в) обидві відповіді вірні;
г) жодна відповідь не правильна.

36. Наявність патентів на екологічні винаходи, володіння досвідом роботи у сфері охорони довкілля, почуття відповідальності за навколишнє середовище відносяться до:
а) Жорстких атрибутів екологічної кваліфікації;
б) М‘яких індикаторів екологічної кваліфікації;
в) Законодавчо встановлених нормативів екологічної кваліфікації;
г) Не відносяться до атрибутів екологічної кваліфікації.

37. Вирішення екологічних проблем та екологічна відповідальність на підприємстві при впровадженні КЕМ повинна бути покладена:
а) На керівництво компанії;
б) На екологічні відділи;
в) На всіх працівників підприємства.

38. Економія виробничих витрат і ресурсів, покращення якості продукції, страх, здоровий глузд відносяться до:
а) Внутрішніх мотивів до впровадження екологічного менеджменту;
б) Зовнішніх спонукань та стимулів до здійснення екологічної діяльності;
в) Не відносяться до мотивів здійснення екологічної діяльності.

39. Екологічна експертиза здійснюється:
а) До початку реалізації проекту (на стадії проектування);
б) Під час реалізації проекту;
в) Після завершення реалізації проекту;
г) Під час та після завершення проекту.

40. Екологічний аудит здійснюється:
а) До початку реалізації проекту (на стадії проектування);
б) Під час реалізації проекту;
в) Після завершення реалізації проекту;
г) Під час та після завершення проекту.
Як визначається порядок проведення екологічної експертизи?
а) законодавством України та керівництвом підприємства замовника;
б) керівництвом підприємства замовника;
в) законодавством України;
г) все вищенаведене.

41. Що являє собою механізм організаційно-правового забезпечення екологічної безпеки?
а) сукупність державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки, на запобігання погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для населення і природних систем та на локалізацію проявів екологічної небезпеки;
б) запобігання погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для населення і природних систем та на локалізацію проявів екологічної небезпеки;
в) сукупність державно-правових засобів, спрямованих на регулювання діяльності, спроможної посилювати рівень екологічної безпеки та сукупність еколого-економічних засобів направлених на подолання фінансової кризи;
г) все вищезазначене.

42. До зон екологічної небезпеки належать?
а) території регіонів, в яких постійне антропогенне порушення стану природного середовища досягає критичної відмітки;
б) несприятливі території (внаслідок антропогенного впливу або природного катаклізму) для життєдіяльності населення, живих організмів та здійснення господарсько-економічної діяльності;
в) зони та регіони зі стабільною екологічною ситуацією;
г) все вищенаведене.

43. Які основні кроки до підвищення ефективності еколого-економічної політики держави?
а) вибірковий підхід до проведення природоохоронних заходів та мінімізація антропогенних перетворень;
б) мінімізація антропогенних перетворень, поетапність ліквідації їх негативних наслідків;
в) мінімізація антропогенних перетворень, поетапність ліквідації їх негативних наслідків та вибірковий підхід до проведення природоохоронних заходів;
г) все вищенаведене.

44. Як поділяються фінансові механізми природоохоронної діяльності та управління природокористуванням?
а) загальнодержавні та обласні;
б) загальнодержавні, обласні та районні;
в) обласні та районні;
г) все вищезазначене.

45. За який рахунок формуються кошти державного бюджету?
а) збір за забруднення НПС та збір за спеціальне використання природних ресурсів;
б) штрафів та позовів на відшкодування збитків, заподіяних в наслідок порушення природоохоронного законодавства;
в) збір за забруднення НПС, збір за спеціальне використання природних ресурсів, штрафів та позовів на відшкодування збитків;
г) все вищенаведене.

46. Які кошти складають основу фінансування природоохоронних програм на регіональному та місцевому рівнях?
а) кошти фондів охорони навколишнього природного середовища;
б) кошти міжнародних грантів;
в) кошти виділені з державного бюджету;
г) все вищенаведене.

47. Що таке оцінка експозиції при оцінці ризику?
а) опис тих подій, які можуть виникнути в наслідок дії певних небезпечних речовин;
б) визначення межі, до якої контакт з шкідливими речовинами у цій місцевості буде безпечним;
в) узагальнення інформації щодо небезпеки ведення господарської діяльності;
г) все вищенаведене.

48. Що таке ліцензія?
а) є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах, відповідно вказаною метою протягом встановленого строку при додержанні ним заздалегідь визначених вимог і умов;
б) є документом, який засвідчує право її власника на використання природних ресурсів у визначених межах;
в) є документом в якому вказано мету та встановлений строк на протязі якого вона дійсна;
г) все вищенаведене.

49. Яка мета проведення екологічної експертизи?
а) запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
б) оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності;
в) оцінка екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах;
г) все вищенаведене.

50. Що таке екологічне страхування?
а) це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що не створює підвищену екологічну небезпеку;
б) це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників);
в) це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку;
г) все вищенаведене.

8. Перелік питань для підготовки до заліку.

1. Екологічний менеджмент як міждисциплінарна наука.
2. Сутність екологічного менеджменту, його функції та завдання
3. Концептуальні засади та структура системи екологічного управління
4. Поняття екологічного менеджменту та його актуальність на даному етапі розвитку економіки.
5. Функції та завдання екологічного менеджменту.
6. Охарактеризуйте основні засади системи екологічного менеджменту.
7. Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту.
8. Екологічний менеджмент як ключова домінанта сталого розвитку.
9. Концепція запровадження екологічного менеджменту в Україні.
10. Законодавчо-регулююча база екологічного менеджменту.
11. Підсистеми, що входять до складу структури екологічного менеджменту.
12. Методологія дослідження проблеми становлення і розвитку екологічного менеджменту в Україні.
13. Пріоритетні завдання у сфері екологічного законодавства в Україні.
14. Формування системи управління навколишнім середовищем.
15. Вимоги до планування управління навколишнім середовищем.
16. Впровадження та функціонування екологічного менеджменту
17. Міжнародний підхід до екологічного менеджменту.
18. Британський стандарт в галузі систем екологічного менеджменту BS 7750.
19. Схема екологічного менеджменту й аудитування EMAS.
20. Серія міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту.
21. Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні.
22. Цикл системи екологічного менеджменту відповідно до вимог EMAS.
23. Перспективи впровадження екологічного менеджменту в Україні.
24. Функцій екологічного менеджменту, що терміново необхідні до виконання в Україні.
25. Основні поняття та типи екологічного аудиту.
26. Завдання, ролі та розподіл відповідальності під час здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем
27. Порядок здійснення аудиту систем управління навколишнім середовищем.
28. Впровадження екологічного аудиту в Україні.
29. Екологічний аудит, як ринковий механізм природокористування.
30. Сутність та необхідність екологічного аудиту.
31. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері екологічного аудиту в Україні.
32. Відмінності між екологічною інспекцією, експертизою та аудитом.

33. Загальні положення про систему ліцензування
34. Законодавчі підоснови екологічного ліцензування
35. Регламент отримання екологічних ліцензій
36. Обґрунтуйте або спростуйте роль ліцензування, як ефективного засобу регулювання природокористування.
37. Охарактеризуйте встановлення екологічних вимог та обмежень у екологічному ліцензуванні.
38. Поясніть зміст отримання ліцензії на право користування природними ресурсами.
39. Питання ліцензування природоохоронної діяльності, що регулюються Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».
40. Загальні положення про екологічне оцінювання господарської діяльності
41. Принципи та порядок проведення екологічної оцінки
42. Врахування результатів екологічної оцінки при прийнятті рішень
43. Система здійснення екологічної оцінки.
44. Сутність та роль екологічної оцінки.
45. Спеціалізовані органи екологічного оцінювання.
46. Основні поняття екологічного страхування. Об’єкт, суб’єкт та завдання екологічного страхування
47. Умови укладання угоди про екологічне страхування
48. Світовий досвід запровадження екологічного страхування
49. Існуюча законодавчо-нормативна база екологічного страхування в Україні.
50. Принципи раціонального природокористування і управління природно-господарською збалансованістю.
51. Форми і методи управління природокористуванням.
52. Оцінка природних ресурсів та завдання управління природокористуванням.
53. Принципи раціонального природокористування.
54. Природні ресурси, як об’єкт управління.
55. Оцінка природних ресурсів для прийняття управлінських рішень.
56. Сутність екологічного оподаткування
57. Удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні
58. Фінансові важелі та стимули природоохоронної діяльності
59. Сутність екологічного оподаткування.
60. Сутнісні особливості екологічного податку.
61. Механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища.
62. Перспективи розвитку та удосконалення екологічного оподаткування.
63. Формування системи управління навколишнім середовищем.
64. Вимоги до планування управлінням навколишнім середовищем.

65. Основні відмінності між поняттями екологічне управління і екологічний менеджмент.
66. Впровадження та функціонування екологічного менеджменту.
67. Сутність поняття «стійкий розвиток».
68. Заходи щодо поліпшення водопостачання й очищення стічних вод.
69. Заходи щодо покращення атмосферного повітря.
70. Заходи щодо вирішення проблем міських відходів.
71. Заходи щодо поліпшення благоустрою.
72. Заходи щодо підтримки та посилення екологічного управління, сприяння у сфері культури, міжнародного співробітництва.
73. Екологічна політика у сфері житлово-комунального господарства.
74. Мета екологічної політики підприємства.
75. Заходи щодо удосконалення системи екологічного управління і планування.
76. Індикатори успішного здійснення політики у сфері озеленення.

9. Критерії оцінювання знань та підсумкового контролю.

Відповідно до визначених критеріїв виконання завдання контрольної роботи оцінюють за традиційною вітчизняною чотирьохбальною системою та за шкалою ECTS - 100-бальною системою.

Загальна сума балів з тестової частини ККР (при наявності 100% вірних відповідей) повинна складати 100 балів (вірна відповідь за кожне тестове завдання оцінюється 5 балами). Оцінювання здійснюється відповідно до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 29.03.2012 р. № 384 (табл. 1). Критерії оцінювання знань та вмінь студента за результатами вивчення навчальної дисципліни:

1. 88-100 балів – за глибокі знання навчального матеріалу, що міститься в основних і додаткових рекомендованих літературних джерелах; вміння аналізувати явища, які вивчаються, у їхньому взаємозв'язку і розвитку, чітко і лаконічно; логічно і послідовно відповідати на поставлені запитання; вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач;
2. 80-87 балів – за ґрунтовні знання навчального матеріалу, включаючи розрахунки; аргументовані відповіді на поставлені запитання; вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язування практичних задач;

3. 71-79 балів – за міцні знання навчального матеріалу, включаючи розрахунки; аргументовані відповіді на поставлені запитання, які, однак, містять певні (несуттєві) неточності; вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач;

- 61-70 балів – за посередні знання навчального матеріалу, мало аргументовані відповіді, слабке застосування теоретичних положень під час розв'язання практичних задач;
- 26-49 балів – за незнання значної частини навчального матеріалу, істотні помилки у відповідях на запитання, невміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач;
- 00-25 балів – за незнання значної частини навчального матеріалу, істотні помилки у відповідях на запитання, невміння орієнтуватися під час розв'язання практичних задач, незнання основних фундаментальних положень.

Таблиця

Шкала оцінювання навчальної діяльності студента

<table>
<tr><td rowspan="2">Сума балів за всі види навчальної діяльності</td><td rowspan="2">Оцінка ECTS</td><td colspan="2">Оцінка за національною шкалою, для:</td></tr>
<tr><td>екзамену, курсового проекту (роботи), практики</td><td>заліку</td></tr>
<tr><td>90-100</td><td>A</td><td>відмінно</td><td rowspan="5">зараховано</td></tr>
<tr><td>82-89</td><td>B</td><td rowspan="2">добре</td></tr>
<tr><td>74-81</td><td>C</td></tr>
<tr><td>64-73</td><td>D</td><td rowspan="2">задовільно</td></tr>
<tr><td>60-63</td><td>E</td></tr>
<tr><td>35-59</td><td>FX</td><td>незадовільно з можливістю повторного складання</td><td>не зараховано з можливістю повторного складання</td></tr>
<tr><td>0-34</td><td>F</td><td>незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни</td><td>не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни</td></tr>
</table>

10. Рекомендована література до вивчення курсу "Екологічний менеджмент і аудит"

Основна:

1. Василенко В.А. Теорія і практика розробки управлінських рішень: Навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2002. 420с.
2. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навч. посібник. Харків: Бурун Книга, 2009. 480 с.
3. Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит: Навчальний посібник. (в ІІ частинах). Херсон, 2012. 421 с.
4. Гацька Л.П. Екологічний менеджмент: навч.-метод. комплекс для студ. маг. програми «Екологічне підприємництво» спец. «Економіка підприємства». URL: http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/NMK_EM_Gatska.pdf/
5. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. К.: В-во «Геопринт», 2000. 409 с.
6. ДСТУ ISO – 14001 – 97 «Система управління довкіллям. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення». К.: Держстандарт України, 1997.
7. ДСТУ ISO – 14004 – 97 «Система управління довкіллям. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування». К.: Держстандарт України, 1997.
8. Екологічний менеджмент: навчальний посібник / В.Р. Семенов, О.Л.Михайлюк, Т. П. Галушкіна. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.
9. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (за станом на 10 лютого 2005 р.): офіційне видання. К.: Парламентське видавництво, 2003. - 52 с.
10. Завадський Й.С. Менеджмент. Т1. 2. К.: Видавництво Європейського Університету. 2001. 542с.
11. Довідник з питань економіки природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: В-во «Геопринт», 2000. – 409 с.
12. Концепція переходу України до сталого розвитку /Вісник НАН України, 2007. № 2. 30с.
13. Непошивайленко Н.О. Екологічний менеджмент: конспект лекцій. Дніпропетровськ: НГУ, 2012. 81с.

Додаткова:

1. Анисимов А.В. Экологический менеджмент: ученик. Ростов н/Д.: Феникс, 2009. 348 с.
2. Базилевич, Д. Вальтер, В. Хартманн, Купалова Г. та ін. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. К.: Знання, 2010. 518 с.
3. Бобровський А.Л. Екологічний менеджмент: підручник / А.Л.Бобровський. Суми: Унів. кн., 2009. 586 с.
4. ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування.
5. ДСТУ ISO 14004-97. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення.
6. ДСТУ ISO 9001-2001. Системи управління якістю. Вимоги. Київ: Держстандарт України, 2001.
7. Екологічний менеджмент: Навч. посібник / За ред. В.Ф.Семенова, О.Л.Михайлюк. К.: Знання, 2006. 366 с.
9. Мельник Л. Г. Экономика развития [Текст] : учебник. Сумы: Университетская книга, 2013. 784 с.
10. Норт К. Основы экологического менеджмента (введение в экологию промышленного производства). М.:Премьер, 2004.
11. Сергиенко О.И. Экологический менеджмент и чистое производство. СПб.: 2001.
12. Ферару Г.С. Экологический менеджмент: учебник для студентов бакалавриата и магистратуры/ Г.С.Ферару. Ростов н/Д.: Феникс, 2012. 528 с.
13. K. Mulder. Sustainable Development for engineers, Delft Un-ty of Technology, The Netherlands, 2006, 288p.
14. Christopher J. Barrow Environmental Management and Development / Christopher J. Barrow. Routledge, 2005. 276p.
15. N. K. Sharma Environmental Management/N. K. Sharma. Pinnacle Technology, 2010. 312p.

Екологічний менеджмент і аудит: навч.-метод. комплекс з навч. дисципліни для студентів 1-го курсу ОС «Магістр», спеціальності «101 Екологія», освітня програма «Екологія та охорона навколишнього середовища» / уклад.: М. В. Газуда. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. 40 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20692

Сформовано на основі Галузевого Стандарту Вищої Освіти затвердженого Міністерством освіти і науки України від 7 червня 2006 р., а також:

1. Галушкіна Т.П., Грановська Л. М. Екологічний менеджмент та аудит: Навчальний посібник. (в II частинах). Херсон, 2012. 421 с.
2. Гацька Л.П. Екологічний менеджмент: навч.-метод. комплекс для студ. маг. програми «Екологічне підприємництво» спец. «Економіка підприємства». URL: http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/NMK_EM_Gatska.pdf/
3. Непошивайленко Н.О. Екологічний менеджмент: конспект лекцій. Дніпропетровськ: НГУ, 2012. 81с. тощо.